

Integratie van minderheden: een zaak van wederkerigheid

Spanningsveld bij de discussie over integratie van minderheden is de verhouding tussen integratie en behoud van eigen identiteit. Integratie is geen eenrichtingsverkeer: wederkerigheid slecht drempels tussen groepen. Het CDA vindt dat er ruimte moet zijn voor culturele en religieuze beleving door minderheden, en voor zelforganisaties. Het parse beleid ademt meer de sfeer van assimilatie.

Door de veelbewogen loop van de geschiedenis heeft Nederland naam gemaakt met de sleutelwoorden harmonie, tolerantie en gastvrijheid. De toegenomen spanning rondom de komst van grote aantallen 'vreemdelingen' in het laatste decennium zet deze traditie onder druk. Het is een uitdaging voor de christen-democratie te zoeken naar een uitstraling én beleid waardoor we er in kunnen slagen de genoemde sleutelwoorden fier overeind te houden. Natuurlijk is de komst van 'vreemden' op zich niet de oorzaak van gevoelens van bedreiging en onzekerheid. Die ligt in een veelheid van maatschappelijke ontwikkelingen. De tijd

Mw. drs. L.H.J.M.
Dankers

Drs. D.J. Bolderheij

van een overzichtelijke samenleving is immers voorbij; kriskrasrelaties nemen de overhand en de 'verzuiling' – die lang heeft bijgedragen aan het bewerkstelligen van harmonie – heeft aan belang ingeboet. De gedachte dat we door de wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog alleen maar voorspoed en welvaarts groei zouden kennen, werd wreed verstoord door de werkelijkheid van stagnerende economische groei en grote langdurige werkloosheid. Ook gaan de technologische ontwikkelingen zo snel dat deze voor de gemiddelde mens bijna niet bij te benen is. Door deze ontwikkelingen is er een nieuw type maatschappij ontstaan: een complexe samenleving-in-versnelling

die tevens multicultureel is. Veel zaken lijken 'footloose'. Een groot aantal mensen verliest het overzicht en/of raakt de weg kwijt. Niets lijkt meer zeker. In zo'n situatie is de kans groot dat een klimaat ontstaat voor het zoeken naar de 'zondebok'.

Opdracht

Dergelijke veranderingen betekenen een opdracht voor de christen-democratie. Immers, de grondslagen van onze beweging dragen ons op om wegen te zoeken voor een harmonisch samenleven, waarbij als grote waarde voorop blijft staan dat mensen vrij zijn hun eigen geloof en levensbeschouwing te beleven. Juist nu zal het CDA zijn waarde moeten bewijzen en aan moeten tonen hoe de Nederlandse eigenheden en verworvenheden – waaraan de christen-democratie in het verleden fors heeft bijgedragen – in een moderne samenleving vertaald moeten worden. Hoe ziet deze opdracht eruit? De samenleving heeft een pluriform karakter gekregen, waarin enerzijds tolerantie, wederzijds respect en een bereidheid tot dialoog en anderzijds een duidelijke (her)definiëring van centrale waarden en aandacht voor sociale cohesie en ankerpunten nodig zijn. De achtergrond van deze 'mix' is het idee dat juist in een complexe, snelle, onoverzichtelijke en ook globaliserende samenleving 'oases van rust' nodig zijn, waar een thuishavengevoel en eigen identiteit kunnen worden beleefd, van waaruit men in aanraking kan komen met de 'snelle' samenleving.

Dat is niet alleen het vertrekpunt voor een eigentijds familie- en gezinsbeleid, maar ook voor een succesvol integratiebeleid van minderheden. De mogelijkheid bieden aan mensen om zichzelf te organiseren op basis van levensbeschouwing, om van daaruit verantwoordelijkheid te nemen voor zichzelf en anderen is van wezenlijk belang. Dat betekent niet teruggrijpen naar oude vormen van verzuiling, maar eigentijds nieuwe wegen zoekend. De interactie tussen verschillende culturen, juist op microniveau (gezinnen), vergt aandacht van de overheid. Genoemde centrale waarden en ankerpunten zijn wellicht in de welvaartsjaren zeventig wat op de achtergrond geraakt, maar moeten opgepoetst worden. Het past de christen-democratie om deze noties boven tafel te krijgen en te laten doorklinken in haar politiek handelen. Tegelijkertijd zal het CDA duidelijk stelling moeten nemen in de discussie over de grenzen van de rechtsstaat.

Wederkerigheid

Een voortdurend spanningsveld bij de integratie van minderheden in de Nederlandse samenleving is de verhouding tussen integratie en behoud van eigen identiteit. Hierbij moeten geen kunstmatige tegenstellingen worden gecreëerd. Het beleven van identiteit behoort tot één van de meest existentiële behoeften van mensen. Er moet dan ook ruimte zijn voor culturele en religieuze beleving als onderdeel van het integratieproces. Bewustwording en een gevoel van zekerheid zijn essentieel. Maar integratie van minderheidsgroepen in Nederland is ook een kwestie van plichten. Het verleden heeft geleerd dat verwaarlozing daarvan later tot problemen kan leiden. Mensen moeten in de samenleving hun weg

Dit artikel is de weerslag van de fractiespecial Minderhedenbeleid die in maart 1997 door de CDA-Tweede Kamerfractie is vastgesteld. Eerder verscheen in Christen Democratische Verkenningen een artikel over de fractiespecial Medisch-ethische vraagstukken (CDV 2/97)

kunnen vinden. De beheersing van de Nederlandse taal en de in Nederland essentiële waarden, normen en omgangsvormen is daarvoor een absolute noodzaak. De overheid voert hier terecht een stevig beleid. Deze bagage is nodig om binding te kunnen voelen met de samenleving. Voor een belangrijk deel zullen minderheden verder zelf vorm moeten geven aan hun integratie. Het stimuleren van eigen netwerken van vrijwilligersorganisaties, die op professionele ondersteuning kunnen terugvallen, is een goede weg om in eigen verantwoordelijkheid vorm te geven aan integratie.

Integratie is echter geen éénrichtingsverkeer: de wezenlijke vraag is hoe we in Nederland leefbaarheid en duurzaamheid kunnen veilig stellen. Uiteindelijk zullen we dat samen moeten doen. In dit proces zullen autochtonen en allochtonen van elkaar moeten leren. Autochtonen kunnen veel leren van bijvoorbeeld het hechte gemeenschapsgevoel in Turkse groepen en de beleefd- en gemanierdheid van veel schoolgaande allochtone jongeren. Allochtonen kunnen aan de andere kant in het kader van hun emancipatieproces leren van de vrijheid, zelfstandigheid en mondigheid van de autochtone Nederlander. Zoals allochtonen moeten weten hoe en wat de Nederlandse samenleving is, zouden autochtonen besef en kennis moeten hebben van wat de multiculturele samenleving inhoudt en wat de achtergronden zijn van andere tradities dan de Nederlandse. Een eenzijdige assimilatie is juist noch effectief. Er bestaan nu eenmaal verschillende ideeën over het 'goede leven'. Het gaat erom deze ideeën in harmonie te houden, zodat een tweedeling wordt voorkomen en

een tolerant samenleven wordt bevorderd. Wederkerigheid dient derhalve leidraad te zijn in het CDA-denken over minderhedenbeleid.

Minderheden en werkgelegenheid

Om zo goed mogelijk in de Nederlandse samenleving te kunnen integreren is deelname aan het arbeidsproces een belangrijke voorwaarde. In de loop der jaren zijn er diverse maatregelen genomen om de achterstand van allochtonen op de arbeidsmarkt te verkleinen en hun arbeidsmarktpositie te versterken, variërend van positieve actie tot een wettelijke verplichte allochtonenregistratie. Uit de recente Rapportage Minderheden 1996 van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) blijkt dat het effect van de meeste werkgelegenheidsmaatregelen gering is gebleken: de positie van de kansarmen is er niet wezenlijk door verbeterd en de kansrijken waren er zonder deze maatregelen ook wel gekomen. Per saldo is er bij Surinamers, Antillianen en Arubanen sprake van een verbetering van de arbeidsmarktpositie; de positie van Turken en Marokkanen is niet of beperkt verbeterd. De jonge Turkse en Marokkaanse vrouwen vormen een positieve uitzondering. Hun arbeidspositie is duidelijk aan het verbeteren. Ondanks de genoemde positieve ontwikkelingen is de arbeidspositie van de minderheden – over de gehele linie – nog altijd ongunstig.

Het is verheugend dat de Stichting van de Arbeid tijdens het Najaarsoverleg een vervolgakkoord heeft gesloten met een looptijd van vier jaar. Om de doelstelling van extra werkgelegenheid te realiseren verdient het volgens de Stichting aanbeveling dat CAO-par-

tijen voor hun sector zich verplichten een bepaalde instroom van allochtonen vast te leggen. Hierbij is het van belang dat er meer dan voorheen aandacht wordt besteed aan het decentrale niveau.

Een ander belangrijk instrument is het stimuleren van de toepassing van intercultureel management, waardoor het draagvlak op de 'werkvloer' wordt vergroot. Vaak zijn de traditionele werkvormen – zeker als het gaat om functies van hoger opgeleiden – niet zodanig dat gemakkelijk allochtone kandidaten worden gevonden. De CDA-fractie heeft bij het Minderhedenbeleid in 1996 bijvoorbeeld al gepleit voor een project in navolging van 'Toplink': een initiatief vanuit de vrouwenemancipatie. *Toplink* was een centraal punt waar in hogere (bestuurs)-functies geïnteresseerde vrouwen zich konden melden en van waaruit actief werd getracht om mensen voor te dragen voor bekende vacatures. Organisaties die op zoek waren naar kandidaten konden daar terecht. Het bleek een effectief project en zou voor hoger opgeleide allochtonen ook zeer goed kunnen werken.

Verder is het bevorderen van etnisch ondernemerschap van belang. De rijksoverheid voert sinds een aantal jaren beleid om het potentieel aan ondernemers uit etnische minderheden aan te boren. Onderzoek wijst uit dat het aantal ondernemers uit etnische minderheden in de periode 1986-1993 is verdubbeld tot circa 26.000. Deze groei kan verder gestimuleerd worden door de opvang van startende ondernemers te verbeteren. Gedacht moet hierbij worden aan verbetering van voorlichting, advisering en begeleiding. Najaar 1995 is een tweejarig project gestart dat zich

richt op het samenbrengen van (bestaande) franchisegevers en ondernemers uit minderheidsgroepen. De bedoeling is dat deze franchiseformule bijdraagt aan het oplossen van een tweetal reële knelpunten waarmee vele allochtone ondernemers te kampen hebben, namelijk een gebrek aan managementvaardigheden en een ongunstige vestigingsplaats. Een dergelijk project zal een voorbeeldfunctie kunnen vervullen en uitstralingseffecten hebben naar andere franchisegevers en allochtone ondernemers. Ook kanszones bieden in dit opzicht daadwerkelijk kansen.

Onderwijs, opvoeding en emancipatie

De rol die het onderwijs kan spelen ten aanzien van de emancipatie van allochtone leerlingen is groot. De kansen om later een baan op de arbeidsmarkt te vinden en actief in de samenleving mee te doen, worden mede beïnvloed door het schoolverleden. Ten aanzien van minderheden spelen soms specifieke factoren. Te denken valt aan de culturele identiteit van leerlingen, het integratieproces in de Nederlandse samenleving en ontwikkelingsachterstanden die meestal het gevolg zijn van een combinatie van sociaal-economisch milieu en de mate van integratie in de Nederlandse samenleving van de gezinnen waarin de kinderen opgroeien. Allochtone leerlingen blijken relatief vaker naar het speciaal onderwijs te worden verwezen dan autochtone leerlingen, de taalbeheersing levert soms problemen op en het komt voor dat de botsing van culturen thuis en op school leidt tot verwarring over identiteit bij allochtone kinderen. Tegenover problemen, die beleidsmatige aandacht behoeven, staan positieve signalen die

erop duiden dat allochtone leerlingen en studenten steeds beter in de Nederlandse samenleving hun weg weten te vinden. Allochtone studenten nemen deel aan alle niveaus in het onderwijs, veroveren een boeiende baan en leveren een actieve bijdrage aan een kleurrijker samenleving.

Door de vrijheid van onderwijs kennen we in Nederland vrijheid van stichting, richting en inrichting. Door het recht op bekostiging kregen protestantse en katholieke scholen begin deze eeuw een positie ten opzichte van het openbaar onderwijs. Deze ontwikkeling heeft een bijdrage aan de emancipatie van genoemde bevolkingsgroepen geleverd. Alhoewel de verzuilingsgedachte 'uit' is, heeft de emanciperende functie zijn kracht nog niet verloren. Het recht op de stichting van scholen wordt door het CDA vanuit de identiteitsbeleving gewaardeerd. Dit geldt *mutatis mutandis* voor islamitische en hindoe scholen. Voor alle scholen, openbaar én bijzonder, gelden kwaliteitseisen die door de Onderwijsinspectie getoetst worden. Een ander uitvloeisel van de vrijheid van onderwijs, namelijk de schoolkeuzevrijheid, staat in relatie met het minderhedenbeleid. Er zijn immers witte en zwarte scholen. Net als de stichtingsvrijheid is ook de schoolkeuzevrijheid een recht dat alle ouders hebben en moeten houden. In onze ogen heeft de overheid geen taak in het sturen van leerlingenstromen in die zin dat de schoolkeuzevrijheid van ouders daarmee ongedaan gemaakt wordt. Een éenzijdig opgebouwde schoolbevolking levert in zekere zin een beperking op ten aanzien van de mogelijkheden om van elkaars cultuur te leren. Daar tegenover staat dat in het verplichte *curriculum* van elke school het vak geestelijke

stromingen is opgenomen waardoor in ieder geval kennis verzameld wordt met betrekking tot diverse levensbeschouwingen en godsdiensten. Mogelijkheden om over en weer van elkaar te leren (cultuur en levensbeschouwing) en te leren omgaan met de pluriformiteit in onze samenleving, dienen versterkt te worden. 'Kruisbestuiving' door middel van het over en weer kennis nemen van elkaars cultuur en religie is een goede zaak. Dan is sprake van wederkerigheid tussen mensen en groepen die drempels kan weghalen.

Betrokkenheid van ouders bij het onderwijs van hun kinderen vergroot de kansen op schoolsucces van hun kinderen. Voor allochtone ouders blijkt de drempel vaak nog hoog. Een aanpak gericht op het versterken van de relatie tussen ouders en de school zal de schoolkansen voor allochtone leerlingen versterken. Ouderbezoeken, gespreksavonden, inzet van Onderwijs in Allochtone Levende Talen (OALT) en (meer) allochtone docenten, leerlingbegeleiders en ouderparticipatie in de klas zijn voorbeelden die de band tussen school en ouders versterken. Vertegenwoordigers van zelforganisaties, moskeeën en tempels kunnen een intermediaire rol vervullen tussen school en ouders om het contact te bevorderen.

Religie en cultuur

Uit het christen-democratisch getinte beginsel van 'integratie met behoud van eigen identiteit' vloeit aandacht voor de aspecten religie en cultuur nadrukkelijk voort. In maart 1988 werd op verzoek van de regering het rapport 'Overheid,

**Net als
stichtingsvrijheid is
ook de
schoolkeuzevrijheid
een recht dat alle
ouders hebben en
moeten houden.**

De rol die het onderwijs kan spelen ten aanzien van de emancipatie van allochtone leerlingen is groot.

(foto Mieke Schlaman)

godsdienst en levensovertuiging' van de commissie-Hirsch Ballin uitgebracht. Daarin wordt uitgebreid aandacht besteed aan de positie van religieus-levensbeschouwelijke organisaties van etnisch-culturele minderheden. De commissie constateerde toen dat de voorzieningen "onvoldoende" waren en vroeg nadrukkelijk naar aandacht voor de geestelijke verzorging. Het CDA heeft zich grotendeels achter de conclusies van de commissie geschaard. Het CDA heeft zich ook steeds verzet tegen de ont koppeling van het cultuur- en integratiebeleid. Ruimte voor de beleving van de eigen identiteit betreft ook de kunstsector. Juist daar kan ook de multiculturele samenleving zichtbaar worden.

In het kader van de aandacht voor 'religie en cultuur' met betrekking tot minderheden heeft minister Dijkstal onlangs de positie van de zondag ter discussie gesteld. Vanwege de aanwezigheid van mensen met een joodse en islamitische godsdienst zou er in zijn

ogen wellicht ook een Vrijdags- en Zaterdagwet moeten komen. Het CDA wijst deze benadering af. De zondag moet niet alleen gezien worden als religieuze dag, maar ook als stabiel sociaal rustpunt en maatschappelijke verworvenheid in bijna geheel West-Europa. Een welkome verworvenheid in de steeds 'sneller' wordende 24-uurseconomie. Daarover is een compromis mogelijk noch wenselijk.

In reactie op het idee van één niet-christelijke multiculturele feestdag kan gesteld worden dat voor verschillende bevolkingsgroepen belangrijke (religieuze) feestdagen moeilijk op één dag te vieren zijn. Mensen moeten wel verlof kunnen nemen op dagen die voor hun identiteitsbeleving grote waarde hebben. In veel CAO's zijn afspraken gemaakt over verlof voor feestdagen van minderheden. In de praktijk blijkt dit systeem redelijk goed te werken. In sommige CAO's is dit minder goed geregeld. De overheid zou hier een aanjaag- en voorbeeldrol moeten spelen.

Samenbindende rol van gebedsruimten

Voor de zogenaamde eerste generatie immigranten – de grootste groep allochtonen – spelen moskeën, tempels en andere religieuze ruimten (kortweg: gebedsruimten) een belangrijke samenbindende rol. Voor deze zich in hoge mate ontheemd voelende eerste generatie waren en zijn de gebedsruimten ook een plek van ontmoeting. Gebedsruimten waren in de beginjaren sterk naar binnen cq. naar het land van herkomst gericht; het maatschappelijk leven van deze generatie vond (en vindt nog vaak) onder elkaar plaats. De laatste tijd zien wij dat een aantal gebedsruimten zich meer naar buiten richt en haar activiteiten verbreedt, onder andere met het doel jongeren actief te betrekken, van naaicursus tot godsdienstonderwijs. Deze ontwikkeling is een stimulans voor de integratie in de Nederlandse samenleving. Het is een duidelijk voorbeeld van het nemen van de eigen verantwoordelijkheid. De overheid zou deze ontwikkeling moeten stimuleren en hier in haar beleid op moeten inspelen en voortborduren, bijvoorbeeld door het bespreken van problemen in relatie tot jongeren. Zo kunnen religieuze organisaties worden ingeschakeld bij het beantwoorden van maatschappelijke vragen. Een dergelijke benadering is niet strijdig met het principe van 'scheiding van kerk en staat' niet, omdat de eigen verantwoordelijkheid en positie van de moskeëën intact blijft. Bovendien: waar autochtone Nederlanders soms geneigd zijn het bespreken van maatschappelijke problemen in de kerk te hekelen, is een dergelijke, 'brede' benadering in moskeëën en tempels minder controversieel.¹ Het integratieproces kan hier niet los van gezien worden.

Al met al kan de invloed van geestelijk leiders op grote groepen minderheden aanzienlijk zijn. Geestelijke leiders spelen een belangrijke rol in het sociaal-culturele en religieuze leven. Daarom is het essentieel dat deze geestelijk leiders veel affiniteit hebben met de Nederlandse cultuur en samenleving. Een meer zelfstandige opleidingsmogelijkheid van de imams in Nederland zou integratie-bevorderend kunnen werken. Het verdient daarom aanbeveling om initiatieven van één (of meerdere) islamitische koepels om een imam-opleiding op te zetten – eventueel als pilot-project – te ondersteunen. De overheid heeft in dezen niet meer dan een (rand)voorwaarde schepende rol.

Allochtonen en criminaliteit

Tijdens de Parlementaire enquête over de opsporingsmethoden is indringend het beeld naar voren gekomen dat bepaalde delen van minderhedengroepen betrokken zijn bij de (zwaar) georganiseerde criminaliteit. Hoewel recente geruchtmakende rechtszaken vooral betrekking hadden op 'Hollandse jongens', verdient dit vraagstuk serieuze aandacht. Naast de bestrijding van de georganiseerde criminaliteit – die onverminderd moet doorgaan – staat in dit kader de vraag centraal hoe voorkomen kan worden dat (delen van) de allochtone jeugd wordt meegezogen. Voor oudere allochtone kinderen is allereerst een preventieve aanpak gewenst. Er zijn kinderen (autochtoon en allochtoon) die in de oude wijken wonen waar de problemen zich opstapelen, de banden met het thuisfront soms slecht, de woonomstandigheden beïnvloed zijn en waar sprake is van veel schooluitval. Dit zijn risicovolle kinderen: de band met thuis en met school valt min of meer weg en ouders zeggen

vaak zelf de grip op kinderen te verliezen. Deze kinderen raken dan tussen wal en schip: het worden 'nieuwe schoffies' – die door de omstandigheden waarin ze opgroeien – worden verleid tot een handeltje of een baantje als drugskoerier. Voor deze kinderen moet er beleidsmatig een aanpak komen. Naast de justitiële aanpak waarbij dus al sprake is geweest van strafbare feiten is ook een aanpak ter voorkoming gewenst. Daarom verdient het voorstel van Groen Links om te komen tot 'Rabbae-internaten' serieuze ondersteuning en uitwerking.

Nadat er criminele feiten zijn gepleegd door jongeren is een justitiële benadering aan de orde. Daarbij geldt als criterium dat hoe jonger de mensen zijn die delicten gepleegd hebben, hoe wezenlijker het is dat een handelingsperspectief geboden wordt dat ertoe leidt dat terugkeer naar én deelname aan de samenleving worden bevorderd. Gaten dichtend die zijn ontstaan, bijvoorbeeld door vroegtijdige schoolverlating en een

niet-afgemaakte opvoeding horen daarbij. Een aspect dat hierin dient te worden meegewogen is de culturele waardering die aan methoden wordt gegeven. Onze aanpak is bijvoorbeeld vaak nog typisch 'Hollands' omdat uitgegaan wordt van een praatcultuur terwijl er andere culturen zijn waar een effectievere remedie toegepast wordt,

via gezagsrelaties en doe-activiteiten. Het multicultureler maken van de methoden die gebruikt worden om 'ontspoorde' jongeren weer in het spoor te zetten verdient serieuze aandacht om de perspectieven van allochtone jongeren

te verbeteren. Hierin zou een effectief leer- en werkprogramma passen waarbij Nederlandse taal, beroepsopleidingen met stage, sociale communicatie en sport een nadrukkelijke rol kunnen spelen, eventueel in combinatie met het leerlingwezen. Eén en ander zou in een stedelijke omgeving en in een drang- cq. dwangcontext moeten plaatsvinden.

Anders dan paars beleid?

Het belangrijkste verschil met het kabinet in de benadering van het 'minderhedenvraagstuk' concentreert zich op de visie van het CDA op het maatschappelijk weefsel en emancipatieprocessen in eigen kring. Alle vragen en suggesties over de positie van eigen organisaties en mogelijkheden om tot specifieke voorzieningen – al dan niet op religieuze grondslag – te komen, werden in het recente Minderheden-debat ontweken of doorgeschoven. Zo sprak minister Dijkstal lovende woorden over het maatschappelijk middenveld en het particulier initiatief. Maar hij liet zich tevens ontvallen "er niet

Met woorden wordt
door paars
integratie met
behoud van
identiteit beleden,
maar uit de daden
blijkt dat niet.

aan te kunnen beginnen wanneer een groep om een eigen school of verzorgingshuis zou vragen". Hij corrigeerde die uitspraak voor de school. Met woorden wordt integratie met behoud van identiteit beleden, evenals een keuze voor een pluriforme multiculturele samenleving, maar uit daden blijkt dat niet. En op daden wil een

liberale minister toch afgerekend worden? Op steeds meer terreinen is er ten gevolge van schaalvergroting en territoriale decentralisatie steeds minder ruimte voor instellingen op levensbeschouwelijke grondslag. Als dan ook de

eventuele facilitering van (vaak kleinschalige) zelforganisaties van migranten volledig wordt doorgeschoven naar gemeenten, terwijl de rijksoverheid geen ondersteunende taak ziet voor een landelijke infrastructuur, dan blijven er weinig kansen over voor de groepsbeleving van migranten. Het gebruik maken van de ervaringsdeskundigheid van mensen zelf – op de plaatsen waar men op microniveau samen leeft, bijvoorbeeld in achterstandswijken – is het paarse kabinet kennelijk nog een brug te ver. De CDA-oproep tijdens het debat in de Tweede Kamer om vooral samen te werken met zelforganisaties in aansluiting op die kleinschaligheid bleef in de ruimte van de grote zaal hangen. Over het geheel gezien ademt het paarse beleid meer de sfeer van assimilatie, de koele contractbenadering, dan de integratie met aandacht voor de beleving van identiteit en de wederkerigheid van het integratieproces. Toch zijn dit elementen die naar voren kwamen als aanbevelingen uit de rondetafelgesprekken die de minister in 1996 gevoerd heeft. Daar blijkt grote behoefte aan te zijn. Tot nu toe heeft het kabinet echter naar aanleiding van de rondetafelgesprekken geen standpunt ingenomen respectievelijk hieruit geen consequenties getrokken. Ook hier is wachten het parool. Hopelijk zal het kabinet zich die conclusies alsnog eigen maken. Die extra nuancering in het integratiebeleid is nodig om de weg te vinden naar een harmonisch samenleven, waarbij centrale waarden voorop blijven staan en mensen in een veilige thuishaven vrij zijn hun eigen geloof, levensbeschouwing en identiteit te belev

—

Mw. drs. L.H.J.M. (Nancy) Dankers is lid van de Tweede Kamerfractie voor het CDA.

Drs. D.J. (Dirk Jan) Bolderbeij is beleidsmedewerker Binnenlandse Zaken bij de CDA-Tweede Kamerfractie.

Literatuur

Commissie Hirsch Ballin (1988), *Overheid, godsdienst en levensovertuiging*

Veddema (1992), *Op weg tussen hoop en vrees: de levensoriëntatie van jonge Turken en Marokkanen in Nederland*

Leerstoel Islam (1996), "Vertel mij eens, wat bedoelen jullie met integratie?", verslag met aanbevelingen en conclusies van de rondetafelbijeenkomsten rond het thema 'De rol van moskeeën bij het integratieproces in de Nederlandse samenleving'

MBiza (1996), *Verslag rondetafelgesprekken integratiebeleid*

MBiza (1996), *Minderhedenbeleid 1997, Jaaroverzicht integratiebeleid Etnische groepen 1997*

Platform lokale startersinitiatieven (1996), *Starten over de grens, voorstel voor een regeling*

SCP (1996), *Sociaal en Cultureel Rapport 1996*

SCP (1996), *Rapportage minderheden 1996*

Noot

1. Burgemeester Franssen van Zwolle geeft in het verslag van het rondetafelgesprek over godsdienst en levensovertuiging het voorbeeld van het bespreken van bijvoorbeeld parkeerproblemen bij de moskee tijdens een interreligieuze gebedsdienst in de moskee in het bijzijn van de burgemeester (p. 13).